

МЕЖДУ ВЪОБРАЖЕНИЕТО И РЕАЛНОСТТА: ВОЙНАТА В ИЛЮСТРОВАНИ АНГЛИЙСКИ АПОКАЛИПСИСИ ОТ XIII–XIV в.

Ивелин А. Иванов

Апокалипсисите от периода XIII–XIV в. са неизползван досега източник за въоръжението и военното дело в този период. Мотивите за тяхното пренебрегване като източници на писмена и визуална информация в тази област са няколко. На първо място бих поставил традиционното възприемане на *Откровение на свети Йоан Богослов* като изцяло религиозен извор както по отношение на текста, така и на съпътстващите миниатюри. На следващо място бих отбелязал съобщението, че поради спецификата на текста илюстрациите са повърхностни, схематични и често копират по-стари образци от XII–XIII в. Съществуват и други мотиви, подхранващи традиционния скептицизъм в това отношение, но настоящата статия се опитва да предложи критично отношение към вече наложилите се мнения в търсене на научната обективност.

Интересът ми към *Апокалипсиса* бе провокиран от наличието на многобройни илюстровани апокалипсиси в британски колекции в Лондон, Оксфорд и Кембридж и от изключителната детайлност на редица изображения към текста. В резултат от задълбочена работа с дузина от тези ръкописи достигнах до неизбежния въпрос за границата между реализма и въображението, включително и в представеното въоръжение и военни сцени. Ето защо основният проблем на настоящата статия е доколко въпросните ръкописи могат да служат като извор по проблемите на въоръжението и войната в периода XIII–XIV в. Първата стъпка в тази насока е свързана с анализа на представеното нападателно и защитно въоръжение.

Нападателното въоръжение

На първо място в тази група бих поставил меча като едно от най-популярните, често срещани и изобразяване оръжия. Дори най-беглият поглед върху присъствието на мечове в миниатюрите показва ясното разграничаване на два типа: дълъг и по-къс меч, като съществуват, разбира се, множество разновидности във формата на помела, дължината на дръжката, гарда, формата на клина и типа на острието.

Един от характерните примери за това е известният *Trinity Apocalypse* от 1250 г., в който откриваме няколко изображения на голям меч с ръкохватка за една ръка, с грозовиден помел, с кръстовиден гард и с дълъг и сравнително тесен клин. Бих допълнил, че този тип меч се среща само при войни в пълно защитно въоръжение и при конни рицари, като някои от тях очевидно са рицари-банерети, които предвождат собствен отряд и които стоят високо в йерархията на средновековното рицарство¹. Поради ясните и детайлни изображения този меч може да бъде определен като тип *Xa* или *XI* по типологията на *Ewart Oakeshott*². Интересно е, че тези типове мечове се срещат около и след 1100 г., но не по-късно от 1200 г., което навежда на мисълта, че в случая илюстраторът на този известен ръкопис най-вероятно е копирал от по-стар образец от XII в. Друго изображение на дълъг меч с широк клин от тип *Xa* откриваме в английски апокалипсис от края на XIII в., като и в този случай илюстраторът най-вероятно е копирал от по-ранен илюстриран манускрипт³.

Изображение на дълъг меч, който може да бъде определен като тип *XII* по типологията на *Oakeshott* откриваме в *Gulbenkian Apocalypse* от 1265–1270 г. За разлика от горепосочените два примера, то отговаря на времето на изработване на ръкописа, тъй като горната граница на използване на този тип мечове е около 1350 г. Интересно в случая е, че войнът е с къса ризница и с коничен шлем с широка периферия, което го поставя по-скоро в групата на сержантите, т.е. не-рицарите⁴. Дълъг меч, който може да бъде определен най-близо до тип *XII* е изобразен и в миниатюра от апокалипсис от 1320–1330 г. Тук той е с голям, масивен помел и заоблен връх, като съвпада напълно с времето на изработване на ръкописа⁵. В друг апокалипсис от XIV в. откриваме масивен меч със заоблен връх, който напомня най-вече за тип *XIIIb* по типологията на *Oakeshott*, и който се среща основно през XIII в., макар

че са запазени и единични екземпляри, датирани в XIV в.⁶ Подобен дълъг меч за една ръка с широк клин и заоблен връх откриваме и в друг апокалипсис от ранния XIV в. В случая той се използва от пехотинци, чието защитно въоръжение издава отново незнатен произход⁷.

В много от изследваните ръкописи откриваме и множество изображения на къси мечове. В апокалипсис, съхраняван в Оксфорд, откриваме къс меч с масивен, овален помел и заоблен връх, който може да бъде определен като тип *XIV*, който бил използван до 40-те година на XIV в.⁸ Друго изображение на къс меч, който може да е тип *XIa*, *XII* или *XIV*, присъства в илюстрациите на друг манускрипт от 1265–1270 г.⁹, а в ръкопис от края на XIII – началото на XIV в. откриваме къси мечове с широк в основата, стесняващ се към върха клин и масивен помел, които определено са тип *XII* по *Oakeshott* и отговарят на времето на изработване на този илюстриран ръкопис¹⁰. В друг апокалипсис от началото на XIV в. също присъстват изображения на къси мечове, които също са с широк в основата клин, но за разлика от горепосочените – с остър връх, което ги определя изключително точно като тип *XVI*, който се среща до около 1350 г.¹¹ Бих допълнил, че всички изображения на къси мечове са свързани с пехотинци.

Анализът на изображенията на мечове в изследваните ръкописи води до интересни изводи. На първо място, по-голяма част от тях могат да бъдат определени сравнително точно по типологията на *Ewart Oakeshott* и отговарят на времето на изработване на ръкописа. Явно, по-голяма част от илюстраторите са пресъздали съвременен въоръжение, а копирането от по-ранни образци е сравнително рядко явление. На следващо място бих отбелязал, че дългият меч се среща най-вече при изображения на кралски особи, тяхната охрана или у конни рицари, докато късият меч е представен като оръжие на пехотинци. Основните разновидности сред дългите мечове в изследваните тук апокалипсиси са с по-тесен или по-широк клин и със заострен или заоблен връх. Почти същите разновидности наблюдаваме и при късите мечове. Типове дълги и къси мечове с остър връх наблюдаваме най-вече в ръкописи от края на изследвания период (XIV–XV в.), което е логично следствие от подобряването на защитното въоръжение и използването на меча както за посичане, така и за пробождане. Общият извод е за наличие на реализъм и достоверност в изображенията на мечове в изследваните апокалипсиси.

Друго индивидуално нападателно оръжие, което се среща по-рядко от мечовете е фалчионът. Едни от ранните изображения откриваме в *Gulbenkian Apocalypse* и в *Douce Apocalypse* от втората половина на XIII в.¹² Подобни къси фалчиони наблюдаваме и в апокалипсис от XIV в.¹³ В други от изследваните ръкописи от края на XIII в. и първата половина на XIV в. откриваме по-различен тип фалчион, с по-дълъг и прав клин¹⁴. В същите миниатюри забелязваме дълги и къси бойни брадви, къси мечове, копия, а защитното въоръжение включва шлем тип *спангелхелм*, открит шлем с широка периферия, ризница и щит¹⁵. Всичко това води до извода, че фалчионът е важна част от въоръжението на незнатните. В допълнение, изследваните ръкописи представят основно два вида фалчиони – къс и дълъг фалчион с прав или леко извит клин. Очевидна е също и символичната роля на фалчиона в изследваните ръкописи. Тъй като присъства както сред войните на Христа, така и сред войнството на Антихриста, това оръжие е символ както на унищожителната сила на злото, така и масовата съпротива срещу силите на звяра и лъжепророка. Освен това някои от изображенията на фалчиони, особено сред конниците на Апокалипсиса и войните на звяра са очевиден опит за представяне на монголски саби, които са с леко извит и масивен клин.

За разлика от изображенията на фалчиони, тези на бойни брадви, боздугани и бойни тояги в изследваните апокалипсиси от XIII–XIV в. са по-често срещани. Изобразените бойни брадви могат да бъдат разделени на два типа: къса брадва и дълга или тежка бойна секира, известна и под наименованието *датска секира*. Сред изображенията на първите бих посочил тези в *Trinity Apocalypse*¹⁶ и в друг апокалипсис от същия XIII в.¹⁷, където откриваме масивна брадва с широко симетрично острие и средно дълга дръжка. По-многобройни са изображенията на големи, датски бойни секири. В миниатюра от *Trinity Apocalypse* е изобразена класическа датска брадва, висока почти човешки ръст¹⁸. Подобно изображение откриваме и в апокалипсис от края на XIII в., където един от пазачите на свети Йоан е въоръжен с висока колкото човешки ръст секира с класическо острие с триъгълна форма и леко извито назад дъговидно лезвие¹⁹. Подобна голяма бойна секира, но с разлято и тясно острие, откриваме в по-късен апокалипсис от XIV в.²⁰ Съдейки по другите изображения, тази подобна на алебарда

брадва най-вероятно представя реално съществувало оръжие, но от по-ранен период, т.е. XII–XIII в.

Други, макар и по-рядко срещани оръжия в изследваните ръкописи са боздуганите и бойните тояги. Бих отбелязал, че срещаните боздугани са два типа: с кръгла бойна глава със средно дълги шипове²¹ и боздуган с правоъгълна, издължена и ръбеста бойна глава²². Интересно е, че и в двата случая той е оръжие на конниците от *Апокалипсиса*. Освен боздугани, някои ръкописи представят и бойни тояги. В един от тях тя е оръжие на един от конниците²³, а в *Trinity Apocalypse* един от войните на звяра е с бойна тояга – боздуган, с дълъг цилиндричен накрайник с шипове²⁴. Тези бегли наблюдения върху оскъдните свидетелства за използване на боздугани и бойни тояги водят до предположението, че са едни от характерните оръжия от виденията на св. Йоан. Ето защо бих изказал тезата, че съществува символично разделение на оръжия на войните на Христа и оръжия на войните на Антихриста. Боздуганът и бойната тояга определено могат да бъдат причислени към втората група.

Странните оръжия от Апокалипсиса

Ако по-голяма част от горепосочените изображения представят реално съществувало въоръжение, макар и в някои случаи присъщо за по-ранна епоха, то някои от изследваните апокалипсиси представят рядко срещани или определено странни оръжия. На първо място сред тях бих поставил сцената с първия конник от виденията на Йоан, описан и изобразяван с лък и стрела. В *Douce Apocalypse* от 1264–1265 г. откриваме подобно изображение, в което лъкът на конника е средно дълъг, с груба, необработена предна повърхност, а стрелата в другата ръка е изключително детайлно представена, с голямо острие тип лястовича опашка²⁵. В друг апокалипсис от XIV в. първият конник е отново с къс прав лък с груба, необработена предна част²⁶. Подобни изображения на лъкове наблюдаваме и в други от изследваните ръкописи, а честото им срещане поставя редица въпроси.

Първият от тях е свързан с достоверността, т.е. използван ли е бил такъв тип прав лък в периода XIII–XIV в. Много писмени извори и изображения дават категорични доказателства за съществуването на такъв лък, но основно в периода XII–XIII в., докато ясни данни за

XIV в. липсват. Това разминаване явно се дължи на практиката на копиране на по-стари образци и можем да приемем, че илюстратори от XIV в. са копирали от по-ранни образци от XIII в. и дори от XII в. Интригуваща е и причината за представяне на първия конник именно с такъв тип лък и тук отново бих насочил вниманието към символиката на оръжията в апокалиптичния текст. По принцип лъкът бил презряно от елита и рицарското съсловие оръжие, а в очите на средновековния английски илюстратор уелските стрелци с техните груби, но ефикасни лъкове били олицетворение на апокалиптичното зло и разорение и истинско превъплъщение на войните на Звяра²⁷.

Освен грубият уелски лък, в част от илюстрациите откриваме и други странни оръжия. В ръкопис от края на XIII в. откриваме интересно изображение на Лъжепророка, който е въоръжен с малък кръгъл щит и странно извит напред към върха на острието меч. Неговите войни също са с подобни оръжия, с кръгли щитове и с открити, конични шлемове тип *спангелхелм*. Интересно в случая е сравнението с въоръжението на Спасителя, който присъства в същата миниатюра като конен рицар с триъгълен щит и с копие. Съпоставянето на двете войски води до извода за целенасоченото представяне на Звяра, Лъжепророка и техните войни с определени типове оръжия, част от които не са присъщи за Британските острови в този период. Друг характерен пример за това откриваме в сцена от друг апокалипсис от края на XIII в., където първият конник е с открит шлем с широка периферия и дълъг, прав фалчион, вторият с малък, полукръгъл шлем и с боздуган, третият само с плетена къса ризница и с фалчион, а четвъртият с шлем тип *спангелхелм* и с меч²⁸. Странното в случая е, че това е нереална смесица от въоръжение на рицари, незнатни и дори татаро-монголи. Друго изображение, в което откриваме елементи, загатващи за източно въоръжение, откриваме в ръкопис от колекциите на Бодлейанската библиотека от XIII в., където трима от конниците са с конусовидни и необичайно високи шлемове, които определено не се срещат в Англия в изследвания период²⁹.

Всичко това води до извода, че наглед странните смесици на типове въоръжение следват основни идейни внушения на *Апокалипсиса*. По този начин средновековният илюстратор онагледява сблъсъка между Антихриста и верните в Христа и тук наблюдаваме две влияния:

представянето на уелски и шотланди като олицетворение на злото и отзвукът от татаро-монголската инвазия от средата на XIII в. Тъй като тя достигнала косвено Британските острови и Франция, илюстраторите вмъкнали този нов елемент, но с доста бегли и опосредствани познания за тяхното въоръжение и външен вид.

Образът на другите между въображението и реалността.

Гореизложеното поставя един интересен проблем в изследваните изображения, а именно образът на *другите*, който определено заслужава по-обстойно внимание. Както вече отбелязах, в някои от изследваните изображения откриваме стремеж към представянето на нехристияни чрез особености в облеклото или въоръжението. Един от примерите за това откриваме в *Gulbenkian Apocalypse* от 1265–1270 г., където християнските войни са изобразени с цели шлемове и кръгли щитове, с дълги ризници и с копия, т.е. като рицари, докато войните на звяра са представени само с кръгли щитове и открити шлемове със странна форма³⁰. Подобно разделение откриваме и в илюстриран ръкопис от XIII в., където е изобразена битка между християни и езичници, които са въоръжени с боздугани, D-образни лъкове, къси брадви и кръгли щитове³¹.

Можем да сравним тези изображения с подобни, но от манускрипти с исторически и легендарен характер от XIII–XV в. Един от примерите е *La Livre des Ancienes Estoires* от края на XIII в., където е представена битка на Александър Македонски в Индия. Индийците са изобразени с чалми, без защитно въоръжение, с кръгли щитове, съставни лъкове и върху слонове³². В общи линии това отговаря на елементи от външния вид и въоръжението на индийски войски от този период, но изобразените приличат повече на маври, а не на индийци. Всъщност това е логично, тъй като маврите били много по-добре познати в средновековна Европа.

Интересно е и представянето на мюсюлмани в *Metrical lives of Saints Edmund and Fremund* от 1434–1439 г.³³ Тук като отличително оръжие на мюсюлманите е представен голям, двойно извит лък, което ни насочва отново към отличителното въоръжение на нехристияните. В *Poems and Romances* от XV в. също откриваме интересни изображения на *другите* във време на война. Интригуващи тук са многобройните

изображения във връзка с походите на Александър Велики, тъй като персите са представени с характерни черти на сарацини, т.е. с тъмни лица, чупливи коси, съставни лъкове, а някои от тях са с монголски шапки³⁴. Освен че придава изключителна екзотика, това свидетелства за стремеж към реалистично представяне на източни народи чрез сравнително добре познатите сарацини и бегло познатите в Западна Европа татаро-монголи.

Основният извод от гореизложеното е явното разграничаване на християните от езичниците, от мюсюлманите и от войните на звяра и лъжепророка в *Апокалипсиса* чрез характерни особености в облеклото, въоръжението и чрез специфични антропологични белези³⁵. Тъй като повечето от изследваните манускрипти са от XIII в., който бележи истински разцвет в апокалиптичната книжнина на Запад, можем да забележим определено влияние и на татаро-монголите. Белези на това влияние са елементи от облеклото и въоръжението, сред които най-популярни са извитите фалчиони, които според мен пресъздават саби, средни по големина кръгли щитове, конични и високи открити шлемове и съставните, двойно извити лъкове.

Защитното въоръжение

Без съмнение, гореизложеното дава бегла представа за съотношението между реалност и въображение в изследваните ръкописи, но доколко изобразеното защитно въоръжение предоставя информация в същата насока? Разгръщайки отново чудесния *Trinity Apocalypse*, ще забележим разнообразни елементи на подобно въоръжение. Тук конниците на Апокалипсиса са представени като рицари-банерети с дълги плетени ризници, като двама от тях са с цели, закрити шлемове с хоризонтален визьор за очите, докато третият и четвъртият са с открит шлем с широка периферия и с конусовиден шлем, присъщи за по-нисши военни групи³⁶. Изображение на четиримата конници с дълги плетени ризници откриваме и в апокалипсис от началото на XIV в.³⁷ Освен това илюстрациите представят ясно използването на малки триъгълни щитове от конните рицари, на големи триъгълни щитове от пехотинците, както и елементи на кожени или метални защити по коленете и под коленете сред войните на Антихриста³⁸. Изобразяване на конниците от *Апокалипсиса* с халчести или люспести ризници и с

конични, открити шлемове наблюдаваме и в други ръкописи от XIII в.³⁹, но по-интересни според мен са тези на пехотинците. Най-често срещани тук са тип къса плетена ризница с къси и широки ръкави, по-дълга ризница с дълги ръкави, покриващи дори дланите на война и дълга до средата на бедрото люспеста ризница без ръкави⁴⁰. Тук прави впечатление сравнително честото срещане на двойно защитно въоръжение от плетена и люспеста ризница, което може да бъде тълкувано само в една посока⁴¹. Според мен тези изображения могат да бъдат приети като обективно свидетелство за защитно въоръжение от XIII в. По-задълбоченият анализ на тези свидетелства води до въпроса за прехода от плетената и люспестата ризница към пълната броня и до извода, че еволюцията на защитното въоръжение е протичала в няколко линии. Една от тях безспорно е била съчетаването на добре познати и изпитани елементи на въоръжение, които осигурявали двойна защита.

Освен пълно защитно въоръжение, изследваните изображения предоставят и множество примери за частично и дори липса на защитно въоръжение по тялото. Много често така са изобразени войните на звяра, които понякога са с дълги или къси ризници, но с кръгли средни по размер и малки щитове, а понякога без ризници и шлемове⁴². Освен че отразяват разнообразието от защитно и нападателно въоръжение при незнатните, въпросните миниатюри разграничават ясно християни и антихристи. Впечатлява и представянето на войните на Христа и на четиримата конника на Апокалипсиса, при които наблюдаваме странно смесване на елементи от различни типове, дори елементи на арабско и монголско защитно и нападателно въоръжение като съставния лък, извитият фалчионът, люспестата ризница, кръглият щит, коничният шлем и др.

Бих подчертал, че общото впечатление и анализът на детайлите водят до ясни символи и послания. Съставният лък например е оръжие, което символизира нехристияни. Не по-малко ярък символ и е кръглият щит със среден размер, който бил изключително популярен в Източна Европа, степните народи и у арабите. Малкият кръгъл щит (*bouclier*), също крие определена символика, тъй като в периода XIII–XIV в. бил широко използван на Запад от шотландците и от войни с нисък социален ранг. Честото представяне на високи конични шлемове

също насочва към елементи на източно въоръжение, т.е. представата за източен произход на Звяра и Антихриста. Ето защо бих обобщил, че гореизложеното засилва внушението на текста от *Откровение на Св. Йоан Богослов* за решителен сблъсък не само на морално-религиозни ценности, но и на различни народи и социални групи.

Обсадите и битките между виденията на свети Йоан и реалностите на войната в периода XIII–XV в.

Освен нападателно и защитно въоръжение, изследваните апокалипсиси представят и сцени на обсади и сражения, които следват текста на *Апокалипсиса*. Необходимо е да отбележим, че изображенията на обсадни действия са сравнително рядко срещани и представят обсадата на града на светиите от войските на сатаната след хилядолетния му плен. Пример за това е изображение от цитирания *Trinity Apocalypse* от 1250 г., където сред обсаждащите откриваме рицар-банерет в пълно защитно въоръжение от дълга ризница, затворен шлем и копие, който стои по-далеч от крепостните стени, арбалетчик с дълга ризница, без шлем и дори обикновен войн без защитно въоръжение и с копачка в ръце. Освен тях забелязваме и няколко войни с ризници, без шлемове, които атакуват крепостните порти с елементарен дървен таран. Повечето от изобразените обсаждащи са с ризници, което символизира и по-висок социален и военен статут⁴³.

На следващо място бих посочил друго изображение, което представя отново войни с различно защитно и нападателно оръжие, но тук мнозинството от обсаждащите са без или с оскъдно защитно въоръжение за разлика от тези в *Trinity Apocalypse*⁴⁴. Обсадата на града на светиите е представена по подобен начин и в *Dublin Apocalypse* от кр. на XIII в. – нач. на XIV в. Тук изпъкват две групи: тези на миньорите без защитно въоръжение и групата на по-добре въоръжените зад тях⁴⁵. Тези малко на брой изображения представят основни елементи на обсадна тактика и въоръжение, които определено отговарят на реалностите на XIII–XIV в., но трудно могат да бъдат ползвани като надежден източник.

По-многобройни и по-интересни са изображенията на битки по страниците на изследваните ръкописи. В сцени от *Trinity Apoca-*

lypse, представящи битката със Звяра, са изобразени различни категории като тежко въоръжени рицари, оръженосци на коне и пеша, по-тежко и по-леко въоръжени пехотинци. Представените оръжия като мечове, бойни брадви, лъкове, арбалети, шлемовете и щитовете говорят за висока степен на реализъм и достоверност при представянето на въоръжение от периода XIII–XIV в. Изключителен интерес представлява и рядко срещана сцена на бойно поле след края на сражението, която представя реалистични детайли в защитното и нападателно въоръжение от средата на XIII в.⁴⁶

Подобни сцени на битки наблюдаваме и в *Gulbenkian Apocalypse* от 1265–1270 г. Една от тях представя христовите войни като конни рицари с цели, закрити шлемове (типични за първата половина на XIII в.), рицарски копия, мечове и средни по размер триъгълни щитове, което отговаря на рицарско въоръжение от средата на века. Техните противници са изобразени също като конници, но с кръгли щитове, боздугани и с открити шлемове⁴⁷. Тази схема на явно разделяне на двете войски според въоръжението наблюдаваме и в *Dublin Apocalypse*, където войните на Христа отново са конни рицари с дълги ризници, но по-различното тук е присъствието на оръжия като фалчиона и бойната брадва. На пръв поглед това изглежда странно, но сравнението с други писмени източници и изображения от периода потвърждава използването на големи, дълги фалчиони и на бойни брадви от конни рицари. Малко по-различен вариант на тази сцена наблюдаваме в илюстриран апокалипсис от ранния XIV в. Тук отново присъстват рицари, но след тях, на втори план следват конници, които също са с дълги ризници, но без шлемове⁴⁸. Явно въпросното изображение представя рицари и техните оръженосци, което може да бъде определено като явен белег на реализъм.

На следващо място бих отбелязал битки с масово участие на незнатни. В сцена от *Gulbenkian Apocalypse* синовете на жената са с леко защитно въоръжение, без шлемове, с копия, арбалет, фалчион и лък, което отговаря на въоръжението на незнатните пехотинци от средата и втората половина на XIII в.⁴⁹ Обикновени, незнатни войни в сражение със звяра са изобразени и в *Dublin Apocalypse* от кр. на XIII – нач. на XIV в., като отново повечето от тях са с частично защитно въоръжение, а един е с малък кръгъл щит и меч, но без защита по

тялото и без шлем⁵⁰. Представяне на обикновени пехотинци наблюдаваме и в апокалипсис от ранния XIV в., където липсват ризници, а само един е с шлем тип спангелхелм, който бил един от по-евтините и достъпни шлемове. Въоръжението на тези войни се състои от арбалет, секира, дълъг фалчион и един малък кръгъл щит⁵¹. Подобна е и картината на сражение в апокалипсис от 1320–1330 г., където преобладава въоръжение на незнатни и където наблюдаваме едно типично нерицарско оръжие – бойната вила⁵². Пълна липса на ризници и шлемове наблюдаваме и в подобна сцена от друг апокалипсис от средата на XIV в., където отново срещаме характерни за простолюдието оръжия: бойна вила, дълъг лък, голяма бойна брадва, копие и малък кръгъл щит⁵³. Интересно в случая е присъствието на дългия лък, който без съмнение е едно от типично английските оръжия през XIV–XV в. Подобна сцена на сражение откриваме и в апокалипсис от XIII в., но интересното тук е представянето на тези пехотни войни с по-добро въоръжение, което може да бъде определено като въоръжение на сержанти и дори оръженосци. За това свидетелстват ризниците, тригълните щитове и някои открити шлемове с широка периферия⁵⁴. Описаното впечатлява на фона на останалите изследвани ръкописи и води до предположението, че илюстраторът не е копирач от по-ранен образец, но въпреки това тази миниатюра е изключение от общата тенденция в изследваните илюстрирани ръкописи.

В обобщение на представените сцени бих отбелязал, че изобразените сражения са твърде малко на брой и твърде схематични, но това се дължи без съмнение на следването на специфичния текст на *Откровение на св. Йоан Богослов*. По-важни в случая са степента на реализъм и достоверност в представянето на войните, тяхното въоръжение и на военния сблъсък. Тук бих подчертал, че в първите два показателя, т.е. типа войни и тяхното въоръжение, наблюдаваме висока степен на реализъм, която се определя от представеното защитно и нападателно въоръжение. То определено отговаря или е близко до епохата на изработване на ръкописа, като съществуват и редица изключения, свързани с представянето на нереалистични или екзотични елементи. Що се отнася до сраженията, тук изводите са доста условни. На първо място, сраженията са изобразени основно като сблъсък на две групи от конници или на група пехотинци със Звяра, което е доста

схематично. Единствено в апокалипсис от ранния XIV в., цитиран погоре, наблюдаваме ешелонирането на войските, т.е. тежко въоръжени рицари в първите редици и по-леко въоръжени конни оръженосци или сержанти в задните редове. Ето защо въпросните изображения могат да служат като алтернативен и сравнително достоверен източник единствено за защитното и нападателно въоръжение в разглеждания период.

* * *

Връщайки се към основния въпрос на тази статия, т.е. доколко изследваните изображения представят реалностите на войната в периода XIII–XIV в., бих отбелязал, че те следват основно посланията на текста. Както вече отбелязах, в някои от тях наблюдаваме явно копиране или следване на по-ранни ръкописи, но в същото време други свидетелстват за достоверно и точно отразяване на въоръжение от периода.

Преминавайки към отделните аспекти на воюването и войната, бих подчертал, че анализиранията изображения дават ценна информация за отделните категории войни, тяхното въоръжение и роля на бойното поле. Очевидни са различията между рицарите и обикновените войни, но те не отразяват само разлика в социалното положение и военната йерархия. Тяхното послание е, че сблъсъкът с Антихриста не е просто сражение, а тотална война, при която всички способни да носят оръжие трябва да се противопоставят на силите на злото. Тук откриваме и белези на една стара военна система, при която опълчението било свиквано в случай на външно нападение. Ето защо някои от въпросните изображения представят рицарството като авангард, докато масата е от свободните незнатни, въоръжени с най-разнообразно защитно и нападателно въоръжение. По пътя на тази логика можем да обясним масовото присъствие на незнатни и на нерицарско въоръжение сред войските на Христа. В това се крие и уникалността на изследваните ръкописи. На пръв поглед далеч от войната и въоръжението, те представят ценна информация, което присъства рядко в ръкописи с библейски, исторически или легендарен характер от периода XIII–XV в. Ето защо анализът на въоръжението и войната в апокалиптичната литература от изследвания период може да запълни част от белите полета в медиевистиката.

Приложения:

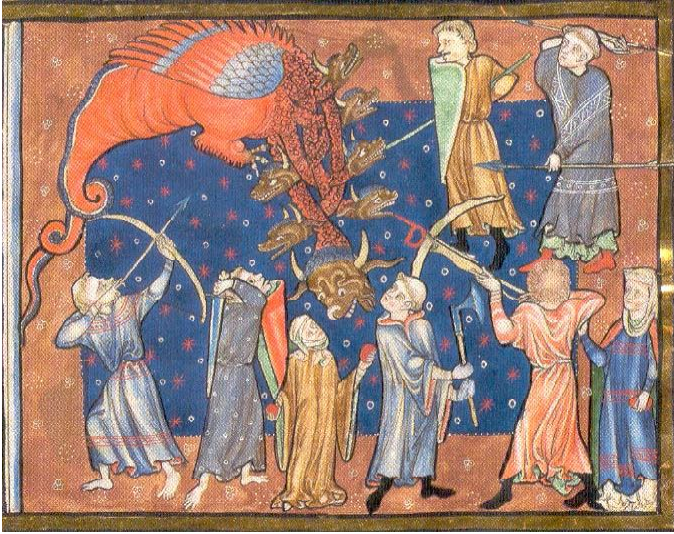
Douce Apocalypse, Pl. 3, p. 13.

Първият конник с къс прав лък с груба предна повърхност.

Douce apocalypse, Pl. 8, p. 31.

Конниците на Апокалипсиса с тъмни лица и странни фалчиони в ръце.

Trinity apocalypse, fol. 14r.

Синовете на жената като обикновени пехотинци в сражение със Звяра.

Trinity Apocalypse, fol. 23r.

Земните царе, които следват Звяра, представени като конни рицари.

Trinity Apocalypse, fol. 23v.

Победените войски на Звяра и на земните царе.

Trinity Apocalypse, fol. 24r.

Обсадата на града на светиите след хилядолетния плен на Звяра. Вляво се открояват рицар-банерет, оръженосец, стрелец с арбалет и миньор с копачка.

БЕЛЕЖКИ

¹ Cambridge, Trinity College, MS R.16.2 , fols. 10r, 23r, 23v.

² *Ewart Oakeshott* е един от най-известните изследователи на въоръжението в средните векове. Повече информация за използваната в настоящата статия типология виж на адрес: [<http://www.oakeshott.org/Typo.html>]

³ British Library (BL), MS Add. 35166, fol. 1r.

⁴ Lisabon, Museu Calouste Gulbenkian, MS L.A.139, fol. 35v.

⁵ Oxford, Bodleian Library, MS Sild. Supra 38, fol. 37r.

⁶ Bodleian Library, MS Cannon. Bibl. 62, fol. 7r.

⁷ BL, Royal MS 19 B XV, fol. 16r.

⁸ Bodleian MS Auct. D.17, fol. 9r.

⁹ Museu Calouste Gulbenkian, MS L.A.139, fol. 39v.

¹⁰ Dublin, Trinity College. MS 64, fol. 25r.

¹¹ BL, MS Royal 19 B XV, fol. 16r.

¹² Museu Calouste Gulbenkian, MS L.A.139, fol. 33. ; Bodleian MS Douce 180, fol. 47v.

¹³ Bodleian MS Cannon. Bibl. 62, fol. 31v.

¹⁴ BL, Royal MS 19 B XV, fols. 22v, 24v.

¹⁵ Trinity College. MS 64, fols. 24r, 34v.; Bodleian MS Sild. Supra 38, fols. 71r, 115v. ; BL, Royal MS 19 B XV, fol. 22v.

¹⁶ Trinity College MS R.16.2, fol. 14r.

¹⁷ Bodleian MS Auct. D.17., fol. 2a.

¹⁸ Trinity College MS R.16.2, fol.10r.

¹⁹ BL, Add. MS 35166, fol. 1r.

²⁰ Bodleian MS Cannon. Bibl. 62, fol. 22r.

²¹ Bodleian MS Tanner 184, fol. 58v.

²² Bodleian MS Sild. Supra 38, fol. 68r.

²³ Bodleian MS Tanner 184, f. 58v.

²⁴ Trinity College MS R.16.2, f. 24r.

²⁵ Bodleian MS Douce 180, fol. 13r.

²⁶ Bodleian MS Cannon. Bibl. 62, fols. 4r, 5r.

²⁷ Силно отражение в тази насока оказали войните с уелските при управлението на крал Едуард I. Според *Уилям от Малмсбъри* уелският лък бил грубо, но мощно оръжие, а самите уелски – безмилостни войни, които били използвани по-късно като наемници и в англо-шотландските войни от XIII–XIV в. Ето защо характерни черти на уелски, а по-късно и на шотландци и дори монголи, оказали силно влияние върху представата за войнството на Звяра и Антихриста в откровението на Йоан.

²⁸ Bodleian MS Sild. Supra 38, fol. 71r.

²⁹ Bodleian MS Auct. D.17, fol. 8r.

³⁰ Gulbenkian MS L. A. 139, fol. 26v.

³¹ Trinity College MS E I 40, fol. 48r.

³² BL, Add. MS 15268, fol. 204r.

³³ BL, Harley MS 2278, fol. 50r.

³⁴ BL, Royal MS 15 E VI, fol. 42v.

³⁵ В тази връзка бих отбелязал, че най-често срещаните специфични черти на *другите* в изследваните изображения са по-тъмен цвят на кожата на лицето, къдрави, черни коси и зурлообразни носове с широки ноздри. Макар, че не представят реалистично монголоиден расов тип, те могат да бъдат приети като опит за изображение по опосредствана информация, тъй като монголите навлизат само до Централна Европа и то за кратко в през XIII в. Поради тази причина те пресъздавали войните на Звяра, смесвайки черти на маври и татаро-монголи, което довело до появата на странни “хибриди”.

³⁶ Trinity College MS R.16.2, fol. 10r.

³⁷ Bodleian MS Sild. Supra 38, fol. 71r.

³⁸ Trinity College MS R.16.2, fols. 14r, 23r.

³⁹ BL, Add. MS 35166, fol. 16r.

⁴⁰ Bodleian MS Auct. D.17, fols. 1v., 7v.; Bodleyan MS Douce 180, fol. 47r.

⁴¹ Bodleian MS Auct. D.17., fols. 1v., 7v.

⁴² Gulbenkian MS L.A.139, fol. 26v.; Bodleian MS Douce 180, fol. 47r.

⁴³ Trinity College MS R.16.2., fol. 24r.

⁴⁴ Bodleian MS Auct. D.17., fol. 20v.

⁴⁵ Trinity College MS 64, fol. 67r.

⁴⁶ Trinity College MS R.16.2., fols. 14r, 23r, 23v.

⁴⁷ Gulbenkian MS L. A. 139, fol. 26v.

⁴⁸ BL, Royal MS 19 B XV, fol. 37r.

⁴⁹ Gulbenkian MS L. A. 139, fol. 33v.

⁵⁰ Trinity College MS 64, fol. 37v.

⁵¹ BL, Royal MS 19 B XV, fol. 22v.

⁵² Bodleian MS Sild. Supra 38, fol. 83v.

⁵³ Bodleian MS Cannon. Bibl. 62., fol. 34v.

⁵⁴ Bodleian MS Auct. D.4.14., fol. 33v.